

Luhmann og skriften

Ole Thyssen

WP 2/2000

Januar 2000

MPP Working Paper No. 2/2000 ©

January 2000

ISBN: 87-90403-68-1

ISSN: 1396-2817

Department of Management, Politics and Philosophy

Copenhagen Business School

Blaagaardsgade 23B

DK-2200 Copenhagen N

Denmark

Phone: +45 38 15 36 30

Fax: +45 38 15 36 35

E-mail: as.lpf@cbs.dk

<http://www.cbs.dk/departments/mpp>

LUHMANN OG SKRIFTEN¹

af Ole Thyssen

Hos Luhmann spiller skriften en vigtig rolle. Dels fordi han var ekstremt skrivende og havde sin lyst og last i ord, som kom let til ham og som endda havde farver, når han læste. Dels fordi skriften var et vigtigt led både i hans analyse af, hvordan sociale systemer stabiliserer sig, og i hans komplicerede redegørelse for, hvordan psykiske og sociale systemer er koblet strukturelt til hinanden. Når Luhmann talte om skrift, var det altid det som Derrida kaldte for "det vulgære skriftbegreb",² altså skrevne ord. Behandlingen af det, som Derrida kalder for "arkeskriften" sker hos Luhmann med en anden terminologi, som handler om forskel og form. Vi skal først følge Luhmanns behandling af skriften i gængs forstand. Det vil ske under tre overskrifter, først *skriften*, dernæst *bevægelsen* fra den orale kultur til skriftkulturen, og endelig *koblingen* mellem psykiske og sociale systemer. Til slut vil jeg komme ind på den distinktions-teori, som Luhmann har til fælles med Derrida og som hos Derrida rummer en tese om arke-skriften, hos Luhmann en tese om form.

I. Skriften

Luhmann hævder, at et samfund eller, mere alment, et socialt system består af kommunikation og intet andet. Det er en tese, som virker ejendommelig fremmed. Rundetårn og Dybbøl Mølle, en dronning af kød og blod, tanker og følelser hos befolkningen - intet af det er elementer i det danske samfund, men tilhører dets omverden. Luhmann er klar over, at tesen vækker instinktiv modstand og skynder sig at tilføje, at det at tilhøre omverdenen ikke er det samme som at være uden betydning. Fremfor alt er psykiske systemer ikke inkluderet i samfundet, eftersom de opererer i mediet ~~Bevidsthed~~ bevidsthed. Og mellem bevidsthed og kommunikation er der en total distance. Ikke den

¹ Teksten er baseret på en forelæsning, som blev afholdt på Aalborg Universitets Center den 12. november 1999. Da forelæsningens tema var skrift, er der i spillet mellem den talte forelæsning og det skrevne manuskript en række spændinger, som er fastholdt i denne tekst, fordi de bidrager til temaet.

² Jacques Derrida, **Om grammatologi**. København, 1970, s. 126.

mindste smule bevidsthed kan smutte ind i samfundet, og ikke den mindste smule kommunikation kan bevidstheden foretage med sig selv. Også mellem to bevidstheder er der lukket, så den ene bevidsthed aldrig kan trænge ind i eller ligefrem smelte sammen med den anden. Disse kløfter er radikale og tillader ingen gradbøjninger og intet Aen lille bitte smule@.

Kommunikation er ingen simpel sag. Luhmann afviser Arørpostmodellen@, hvor kommunikation betyder en overførsel af noget, som afsender først har og dernæst giver fra sig. Det ville føre til den sære konklusion, at afsender efter afhændelsen står tomhændet tilbage og altså ikke ved, hvad han har kommunikeret. I stedet betragter Luhmann kommunikation som Akoordineret selektivitet@³ - en tilstand hos afsender som koordineres med en tilstand hos modtager og som er med til at bestemme, hvordan modtager vælger og vrager. Efter at have kommunikeret er man ikke mere den samme.

I stedet betragter Luhmann kommunikation som en enhed af tre selektioner. Det første valg gælder information, som han med Gregory Bateson betragter som Aen forskel der gør en forskel@⁴ Det næste valg handler om meddelelse, eftersom det at have information lykkeligvis ikke er det samme som at meddele den. Hvis alt hvad vi tænkte og følte øjeblikkelig var kommunikeret ud, ville forhold mellem mennesker formentlig bryde hurtigt sammen i helt overflødige konflikter. Og endelig det tredje valg af forståelse - hvilket kan lyde ejendommeligt, eftersom forståelse af en normal sætning normalt ikke er noget, vi frit råder over. Vi kan ikke lade være med at forstå en sætning, som udtales i vor nærhed og på vort modersmål. Pointen må være, at vi kan vælge *hvordan* vi vil forstå - venligt eller fjendsk, dybt eller fladt. Men da forståelse er usynlig, omfatter forståelse altid muligheden for misforståelse. Vi kan se hinandens ansigter, når vi taler sammen, men ikke hinandens forståelse. Og derfor kan vi ikke spontant forvise os om, at modtager har forstået det meddelte. Vi kan forvente det, men må også forvente en tabskvote - og at misforståelse ofte kan være lige så produktiv som forståelse. Det betyder også, at den samlede kommunikation er usynlig både for afsender og modtager, hvilket vi vender tilbage til. Luhmann bemærker, at der normalt foregår en Aløbende forståelsestest@⁵ så vi afgør om modtager reagerer tilstrækkelig konsistent til at vi vil

³ Niklas Luhmann, **Soziale Systeme**, Frankfurt am Main, 1984, s. 212.

⁴ Gregory Bateson, **Ånden i naturen**, København, 1984, s. 95.

⁵ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 198.

acceptere, at han har forstået det meddelte. Ligesom en realitetstest er også en forståelsestest et spørgsmål om konsistens mellem iagttagelser, eftersom vi ikke har direkte adgang hverken til virkeligheden eller til modtagers forståelse, men må nøjes med at iagttage. Og da iagttagelser er indre tilstande hos en iagttagere, må det altid med indre midler afklares, hvad der foregår i den ydre verden. Vi kan ikke sammenligne vore iagttagelser med virkeligheden, kun med andre iagttagelser.

Som et fjerde valg, der ligger uden for den egentlige kommunikation, skønt den ofte er selve meningen med at kommunikere, nævner Luhmann modpartens reaktion eller *Anschluss* - om kommunikationens forslag om selektion accepteres eller afvises. Først reaktionen afslutter kommunikationen.

Denne komplicerede struktur betyder, at kommunikation ikke behøver at svare til noget i virkeligheden. Selv om der ligger et stærkt *Après* mod realitet i f.eks. det lille ord *Aer*, skaber kommunikationen ikke sig selv ud fra et *pres* fra realitet. Virkeligheden er som den er og kræver hverken at blive beskrevet eller at blive beskrevet på en bestemt måde. Kommunikation skaber sig selv ud af sig selv, så et socialt system bliver et autopoietisk system, hvor både elementer, strukturer og helhed er systemets egen skabelse. Kommunikation er *Aen* helt egensindig, autonom, selvhenvisende og lukket proces af selektioner.⁶ For når kommunikation skal fortsætte, er den henvist til kommunikation. Den kan ikke lade en tanke eller en ting indgå i kommunikationen, kun kommunikation om tanker og ting. Og det kræver, at tanker og ting oversættes til kommunikation, hvad der betyder stærke forenklinger og hvad Aristoteles kaldte for en *metabasis ais allos genos* - en overførsel til en ny art. Der er ikke mange lighedspunkter mellem en ko og ordet "ko". Men ordet er lettere at have med at gøre end dyret.

Når bevidstheder er lukkede for hinanden, kan kommunikation ikke bestå i direkte eller intuitiv tankelæsning. Selv om mange hævder, at de kan se følelser direkte i andre menneskes adfærd, så er det dog aldrig bevidsthed de ser, men kun adfærd, de fortolker, ofte spontant. Men en fortolkning er en usikker ting, eftersom muligheden for dygtigt bedrag - skuespilkunst - altid foreligger. Med sproget kom løgnen ind i verden, eftersom der altid er forskel mellem tegnet og det

⁶ Niklas Luhmann, *anf. værk*, s. 205.

som betegnes. Med skriften forstærkes adgangen til løgn, eftersom afsender og modtager adskilles fra hinanden i tid og rum.

Kommunikation afhænger af, at afsender har adgang til et medie, som kan sanses af flere og som er tilstrækkeligt løst koblet til at tillade indsættelse af faste koblinger. At indsætte faste koblinger i et medium af løse koblinger er at kode, og sker kodningen efter fælles konvention er den mulig at afkode. Et medium er lys og farver, et andet er lyd, et tredje er masse. Uden koder, og hermed standardisering, er der ingen kommunikation, kun støj. Det gælder også den direkte kommunikation, som finder sted i dansen, hvor parterne koordinerer deres kropps bevægelser og afstemmer dem efter et fortroligt mønster, en fælles rytme, og en vellystig automatik.

Luhmann gør opmærksom på, at kommunikation er en *hændelse*, som finder sted i tid og som ophører samtidig med at den opstår. Den kommunikation, som foregår mellem os nu, i denne forelæsning, vil aldrig blive gentaget. Selv om nøjagtig de samme ord blev gentaget, ville det være en ny kommunikation. Det gør kommunikation enestående og enestående ustabil. Den skal uophørligt føre sig selv videre ud fra sig selv, så den får et intimt forhold til *tid* - til fortid, (hukommelse), til fremtid (forventning) og til nutid, når fortid og fremtid reflektivt indføres i øjeblikket, som hermed bliver uroligt og dynamisk. Kommunikationen må forholde sig til sig selv, når den skal afgøre, hvordan den vil fortsætte sig selv.

Luhmann sætter i et tankeeksperiment sig selv på et evolutionært nulpunkt og spørger, hvordan sådan noget som kommunikation overhovedet er muligt. Han forsøger at oparbejde en stemning af uhygge og umulighed omkring noget så dagligdags som det at kommunikere. Man skulle forvente tavshed, bemærker han. Men det modsatte sker.⁷

Først er der problemet med *forståelse*. Når afsender og modtager er lukkede for hinanden og har hver deres baggrund og historie, er det usandsynligt at de forstår det samme med de samme ord. Og da forståelse som antydning er usynlig, er det ofte umuligt at afgøre, om kommunikation er vellykket. Om I, som hører på denne forelæsning, også forstår den, sådan som jeg gerne vil have at den skal forstås, er umuligt at afgøre. Alt hvad jeg kan gå ud fra er, at I forstår *noget* og at dette *noget* indgår jeres hukommelse som en irritation. Det tester jer, og testes af jer, hvorefter noget bevares og noget andet - formentlig det meste - glemmes igen. Blot at forsikre, at man har forstået er lige

⁷ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 218.

så lidt overbevisende som en forsikring om, at man er oprigtig - det vækker snarere mistanke om det modsatte, eftersom en sådan forsikring jo viser, at misforståelse og oprigtighed ikke ligger fjernt.

Dernæst er der problemet med *udbredelse*, især hvis der er mange modtagere. Hvordan kan man sikre sig, at meddelelsen overhovedet når frem til de parter, som den er bestemt til, altså at de overhovedet opdager, at der kommunikeres og at de er modtagere?

Endelig er der problemet med *effekt*. Hvordan kan man regne med, at modparten er villig til, og motiveret til, at tage imod budskabet, anstrenge sig for at være opmærksom, afkode det indkodede og lade sig påvirke af det? Der må være sociale redskaber til at gøre det usandsynlige sandsynligt. Luhmann kalder dem i tilknytning til Talcott Parsons for *medier*. Vi skal ikke fordybe os i dem alle sammen. Svarende til problemet med forståelse er der udviklet mediet "sprog". Svarende til problemet med udbredelse er der udviklet skrift og hvad Luhmann kalder for *Funk*. Og svarende til problemet med effekt udviklede man i antikken retorik og veltalenhed, mens moderne samfund har udviklet symbolsk generaliserede medier.⁸ Vi skal her koncentrere os om sprog og skrift.

II. Fra oral kultur til skriftkultur

Sprog er et medium, som arbejder med en tegntechnik, hvor tegnet er enheden af en tosidet form, hvis poler er *det som betegner* og *det som betegnes*.⁹ Det som betegner og som ofte, men fejlagtigt kaldes for tegnet, må være sanseligt og hermed muligt at iagttage for flere. Det som betegnes er usynligt eller imaginært. I kommunikationen er der kun fælles adgang til den sanselige, ikke den imaginære side, selv om afsender og modtager normalt forudsætter, at den imaginære side

⁸ Om symbolsk generaliserede medier, se Ole Thyssen, **Penge, magt og kærlighed. Teorien om symbolsk generaliserede medier hos Parsons, Luhmann og Habermas**, København, 1991.

⁹ Luhmann har beskæftiget sig med tegnteori i "Tegn som form", **Iagttagelse og paradoks. Essays om autopoietiske systemer**, København, 1997.

medprocesseres og at det sker i takt hos afsender og modtager. Men det er som antydnet ofte en illusion, eftersom tegnets mening fortaber sig i et netværk af henvisninger til andre tegn og til erindringer om sansning og oplevelse. Ikke desto mindre må tegnet have en tilstrækkelig fysisk stabilitet til, at det kan bruges og genbruges af mange.

Luhmann udtrykker det på den måde, at kommunikation er at håndtere en forskel mellem information og meddelelse, hvilket indebærer, at noget sanset ikke blot er som det er, men er struktureret som tegn og altså fordobler sig i en forskel mellem det som betegner og det som betegnes. Det er her uden betydning, om der anvendes akustiske eller optiske tegn for mening¹⁰ altså om indkodningen sker i mediet lyd eller i mediet lys. At lære sprog er at værne sig til at bruge et begrænset udsnit af tegn, som kombineres efter regler, så man gradvist kan "bestyrkes i troen på at mene det samme" som andre med disse tegn.¹¹ Mens to parter kan koordinere hinandens adfærd fysisk, sker der med sproget en "koordinering af koordineringen",¹² og hermed en ekstrem udvidelse af muligheden for at kommunikere. I stedet for den trage fysiske koordinering sker der en koordinering via frie tegnkombinationer i et frit meningsrum og via den frie adgang til at negere blot ved at indsætte det lille ord "nej". Nogle forfattere, f.eks. Hemingway, hævdes at bruge en "isbjergsteknik", når de med få ord får sagt meget. Men selve sproget rummer en isbjergsteknik, fordi man blot ved at bruge tegn kan sætte skred i enorme mængder af mening og endda "gøre ting med ord".¹³ Ord kan let forbindes med andre ord, og det kan ske uden anden modstand end den, som ordene og deres konventioner selv udøver. Samtidig har ordene en konstans, så ordet "forandring" selv er stabilt og så ordet "stol" har overlevet tusinder af fysiske stole, som er gået til grunde. Alt kan blive information ved at udvælges som information. "Betydningen af denne tegnteknik", hævder Luhmann, "kan næppe overvurderes".¹⁴

¹⁰ Niklas Luhmann, **Soziale Systeme**, s. 220.

¹¹ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 220.

¹² Humberto Maturana, "The Biological Foundations of Self Consciousness and the Physical Domain of Existence", i Niklas Luhmann *et al.*, **Beobachter. Konvergenz der Erkenntnistheorien**, München, 1990, s. 96ff.

¹³ - hvilket er titlen på en bog af J.L. Austin, **How to do things with words**, Oxford, 1962, som på dansk kom til at hedde **Ord der virker**, København, 1997.

¹⁴ Niklas Luhmann, **Soziale Systeme**, s. 220.

Vi nærmer os nu skriften. På basis af sproget har der udviklet sig "udbredelsesmedier"¹⁵ som skrift og *Funk*. Skriften forvandler det talte ord til en artefakt, som har sit eget stivnede liv uden for kommunikationen, men som når som helst kan vækkes til live, når en læser følger tegnenes forløb, afkoder dem og åbner sig for deres mening - den usynlige side af tegnenes forskel mellem det som betegner og det som betegnes. Med skriften kan kommunikationens ene side, meddelelsen, opbevares uafhængig af hukommelsen og dens usikkerhed - om end der kræves en læser for at kommunikationen fuldbyrdes, og med læseren genindføres usikkerheden. Derfor beklagede Platon sig over¹⁶, at skrift svækker opmærksomheden for det talte ord og gør folk glemsomme. Ordene trækkes ud af det levende samspil mellem kommunikationens parter og bliver til døde ord. Den orale kulturs teknik omkring at huske - mnemoteknik - bliver mindre vigtig. Gevinsten er, at en meddelelse kan gentages og at den kan nå ud til fraværende. Selv om det ikke betyder, at forståelse bliver en mekanisk sag, så er kommunikationens *forførelse* - dens styring af sanser og opmærksomhed - dog ikke åben for vilkårlig ændring og vilkårlig fortolkning. Var forståelse en vilkårlig sag, som kunne styres enerådigt af modtager, ville kommunikation ikke være mulig.¹⁷ Det er den *første* af de differentieringer, som skriften muliggør - adskillelsen af interaktion og samfund. Vi skal se lidt nærmere på den.

Med den alfabetiske skrift dekomponeres det talte sprog i lydenheder, som ikke kan opdeles yderligere. Disse enheder fikseres i et fysisk medie og bliver det, som Aristoteles kaldte "tegn for tegn", eftersom han betragtede det talte ord som det egentlige tegn¹⁸ og altså som en forudsætning for det skrevne. Hegel kaldte den alfabetiske skrift for et "uendeligt dannelsesmiddel". At kommunikationens rækkevidde med skriften udvides enormt, langt ud over det fysiske nærvær, betyder at det som Rousseau kaldte for det "naturlige forhold"¹⁹ mellem skrift og tale vendes om, så

¹⁵ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 221.

¹⁶ I dialogen **Faidros**.

¹⁷ Umberto Eco argumenterer i **The Open Work** (Cambridge, Mass, 1989) for, at betragteren af et kunstværk er med til at fremstille det. Men uanset hvor store frihedsgrader en betragter har over for et værk, må værket have en tilstrækkelig konstant til at kunne iagttages som et værk og til at *modsætte* sig nogle fortolkninger. Er alle fortolkninger lige sandsynlige, kan der intet interessant siges om et værk.

¹⁸ Aristoteles kalder sproget for "en slags tale" i "Problems", 898b30, **The Complete Works of Aristotle**, Princeton, 1991, bd. 2, s. 1393.

¹⁹ Cit. efter Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 95.

vi glemmer at man må tale før man kan skrive og betragter skrift som det primære. Skriftformen virker tilbage på den mundtlige kommunikation og er med til at bestemme dens form og indhold. Den forelæsning, som jeg holder nu, er nok talt. Men den er talt på basis af et skrift, som jeg læser efter og som er skrevet tidligere, så jeg ikke reagerer direkte på den fælles situation, vi befinder os i nu.

Denne omvendning kan ejendommeligt nok også iagttages i den orale kulturs mest raffinerede udformning, nemlig retorikken. Her gjorde skriften det muligt at forstærke den mundtlige kommunikation. I den klassiske retorik, fra Aristoteles til Cicero, skete der en voldsom udvidelse og teknificering af den mundtlige fremstillings virkemidler. Det retoriske apparat antog et sådant omfang, at det oversteg en normal hukommelses kapacitet, også når den var styrket af det antikke batteri af mnemoteknikker. Med skriftlig forberedelse kunne kommunikationen bearbejdes igen og igen, med stadig større raffinement og sans for detaljer, helt derud hvor det var usandsynligt, at modtageren kunne gennemskue hvad han var udsat for. Da jeg i 1987 hørte Habermas læse op af sit manuskript i sin Sonning-tale i København, tog jeg noter for at støtte min hukommelse. Men da jeg senere sammenlignede mine noter med Habermas' manuskript, som han velvilligt stillede til min rådighed, var der et stærkt slag mod min forfængelighed at konstatere, at der var et voldsomt misforhold mellem hvad han havde afsendt og hvad jeg havde modtaget.

Et gennemarbejdet manuskript kan være beregnet til en mundtlig fremstilling, sådan som denne forelæsning forelæses på basis af et færdigt manuskript, hvor jeg på forhånd har skrevet, at "jeg læser", hvilket ikke var sandt, dengang jeg skrev det. Men selv når skrift er en forberedelse til tale, så er talen allerede overgået til en skriftkultur, hvor virkemidler kan forstås og nydes i ensomhed og med den langsomme og gentagende iagttagelse, som kendetegner betragtning af kunst. Uden mulighed for kyndig modtagelse - hvad der kræver tid - bliver asymmetrien mellem afsender og modtager ekstrem. Afsender kan fylde sin tekst med kompleksitet omkring både information og meddelelse, og modtager kan kun forstå stykkevist og delt, fordi han kun har adgang til den begrænsede forståelse, som øjeblikket tillader, og fordi han ikke kan tillade sig at lade tanker og associationer vandre, når han skal være opmærksom på den fortsatte kommunikation.

Ønsket om at forstærke det talte ord bidrog til at underminere den orale kultur. I stedet for at talen *kun* var tale, og kun kunne trække på de ressourcer, som den psykiske forberedelse og øjeblikkets inspiration åbnede for, blev talen det officielle højdepunkt i en proces, som gik fra den

skrevne til den læste skrift.

Selvølgelig åbner asymmetrien mellem afsender og modtager for, at modtager kan påvirkes uden at kunne gennemskue påvirkningen. Men den fører også til et stort tab af forståelse, især hvis det talte skal genfortæles til andre. Skriftens ubestridelige fordele er formentlig baggrunden for den tvetydighed, at skriften kritiseres hos Platon, uden at det dog afholder ham fra at benytte sig af den. Med de evolutionære gevinster i overgangen fra tale til skrift bliver det muligt at integrere store samfund som systemer af kommunikation.

Før skrift og bogtryk var ensom handlen socialt konsekvensløs. En person, som råber i ørkenen, deltager ikke i samfundets kommunikation. Livet i gruppen eller i husholdningen var fælles. Først med skriften kan man være ensom og dog social, uden for interaktion og alligevel midt i et samfund, som ingen grænser kender - om end det at skrive alene endnu ikke er fuldbyrdet kommunikation. Man kan medvirke til samfundets reproduktion, selv når ingen er til stede. Der er endda potentielt langt flere modtagere for skriftlig end for mundtlig kommunikation, og selv om skrift ikke er identisk med at det skrevne læses eller at det virker, så er det dog nær liggende, at det virker tilbage på interaktionen.

Skriften stabiliserer kommunikationen, fordi mange kan modtage "samme" information, f.eks. samme nedskrevne love. Det medfører, at samfundet integreres ved at skriftliggøres, hvilket betyder en adskillelse af samfund og interaktion - præcis den konsekvens, som Platon beklagede,²⁰ fordi samfundet blev udvendigt. Skrift kan ikke kontrolleres socialt, den er ikke integreret i et kulturelt fællesskab omkring en *polis* og er "død tale". Med skrift kan man forud for interaktion lægge sig fast på teser, som måske ikke kan fastholdes og forsvares i interaktion og som dybest set slet ikke behøver interaktion for at spredes. At Luther bankede sine teser op på kirkedøren fremfor blot at udsige dem på kirketrappen bidrog til deres effektivitet. Kommunikationen finder sine holdepunkter i det skrevne, hvad Luhmann kalder for en "teknik omkring *fait accompli*".²¹

Denne proces kan ses i den forførelse gennem breve, som var en litterær genre i 1600-

²⁰ I **Faidros** betragtes skriften som en huskeseddel, der er ringere end den levende og nærværende erindring eller ligefrem som det ydres vold mod det indre (275a), jf. også Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 95.

²¹ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 582f.

tallet, hvor breve ikke blot blev afsendt, men også kopieret og genbrugt.²² Ligesom bøger er breve "objekter", som kan læses og genlæses, og modtageren er alene og overladt til sin fantasi, så "hun" - for det var i reglen en "hun" som skulle forføres - ender med at forføre sig selv.²³ Forførelsen sker ikke med kroppens og det talte ord åbenlyse virkemidler, men ved invitation til selv suggestion.

Den *anden* af skriftens differentieringer gælder samfundets selvbeskrivelse og dets selviagttagelse. Også de adskilles, når sproget producerer symbolske udtryk for helhed og når skriften stiller lange, disciplinerede og komplicerede tekstforlæg til rådighed for kommunikationen. Med massemedier udvides de kulturelle ressourcer for selvbeskrivelse, så der opstår et misforhold mellem hvad en person kan iagttage med sine egne sanser og hvad han kan beskrive på baggrund af tekster. Skrift øger kommunikationens potens, fordi den kan løse det problem, at *opmærksomhed* er fanget i øjeblikket, at den er svær at fastholde og at den kun har begrænset hukommelse og kapacitet til at bearbejde information. Med skrift kan afsender forud for kommunikationen rette og rette og rette, så hans skrift skummer fløden af mange øjeblikke, eller, med et andet billede, damper mange øjeblikke ind til en stærk og tæt og koncentreret sauce, som ikke er til øjeblikkeligt forbrug.²⁴ Samtidig kan beskrivelser kan cirkulere hurtigt og præcist overalt i samfundet og bidrage både til at stabilisere og til at forurolige.

Den *tredje* af skriftens differentieringer gælder iagttagelse og handling. Også de kan adskilles. Man handler ikke, mens man læser, bortset fra den handling: at læse. I stedet iagttager man information, som måske og måske ikke skal bruges til senere handling. Det betyder ikke blot at mængden af viden øges ved at blive lagret som skrift, men at potentialet for selviagttagelse og selvbeskrivelse øges, *uden* at evnen til handling sættes over styr. Handling og iagttagelse udskilles til forskellige situationer. Med skrift kan både personer og sociale systemer irritere sig selv, hvad der i 1600- og 1700-tallets romanlæsning førte til, at læsere foretog *sentimental journeys* og fortabte sig

²² Man kan som eksempel tage en roman fra 1800-tallet, Stendhal, **Rødt og sort**. København, (1830, dansk overs. 1897), hvor hovedpersonen, Julien, låner en brevsamling af en russer, skriver dem bevidstløs af, og glemmer at foretage de fornødne rettelser af tid og sted. Alligevel virker brevene efter hensigten, fordi selv deres fejl viser sig at være produktive.

²³ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 582.

²⁴ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 618f.

i uvirkelige verdener, hvorfra de vendte tilbage med kritik af de forhold, de levede under, f.eks. deres ægteskaber.

Massemedier bidrager til at integrere moderne samfund, fordi mennesker kan stabilisere deres beskrivelser uden at de kommunikerer direkte og uden at behøve *selv* at iagttage. De kan styrke sig med stedfortrædende iagttagelse og beskrivelse. Moderne samfund overlader deres selvbeskrivelse til massemedier, som lader alt komme til alt, ofte i en form, som alle andre end journalister synes er en forvrængning. For at have social realitet, må iagttagelse og handling tage form i massemedier. Aviser og senere de elektroniske medier kolporterer nyheder, sensationer og afvigelser, forstået som uventede hændelser inden for rammerne af det forventelige. Da der er mere information i afvigelse end i gentagelse, bliver dårlige nyheder til gode nyheder. Massemedierne overdramatiserer deres beskrivelser. "Nørrebro i flammer", kunne man læse i begyndelsen af november 1999, mens jeg, som bor på Nørrebro, sov fredeligt få hundrede meter fra ilden. De mange nætter, hvor *alle* sov fredeligt, har derimod ingen interesse for massemedierne.

Den *fjerde* og sidste af skriftens differentieringer gælder det, som Luhmann kalder de tre meningsdimensioner - det *saglige*, det *sociale* og det *tidslige*.²⁵ De optræder i sammensmeltet form, selv om de kan adskilles og analyseres hver for sig, så man enten er opmærksom på hvad der siges, på omstændighederne hvorunder det sagte meddeles, eller på kommunikationens forløb og brud. Når der kommunikeres med ord eller kropsbevægelser, er de tre dimensioner så intimt forbundet, at de næppe kan isoleres. Med skriften løsriver kommunikationen fra sine sociale omstændigheder, hvad der gør det lettere at isolere den saglige dimension. Skriftlig kommunikation kan ikke trække på samværrets rige ressourcer af *forforståelse*, og giver ikke plads for samværrets rige repertoire af *indgreb* - protest, kommentar, gestus eller krav om uddybning. Skriften må beskrive alt det, som den vil meddele, fordi den kan tage færre forudsætninger for givet, f.eks. fælles sansning. Når skriften aflastes fra samværrets pres, frisættes ressourcer til en øget saglig indsats, og man kan kommunikere som "filosofi", altså ud fra en kærlighed til selve stoffet. Den sociale *frihed* øges uden for samværet. Det samme gør *kontingensen*, fordi det meddelte ikke er indarbejdet i en tæt kontekst. Det samme gør *invariansen*, fordi det meddelte er identisk, også selv om modtager har frihed til at forstå og fortolke. Og det samme gør *foranderligheden*, fordi "samme" skrift har en tilstrækkelig stabilitet til, at det giver

²⁵ Niklas Luhmann, *anf. værk*, s. 127.

mening at sige, at den betyder noget forskelligt fra tid til sted.²⁶

At den saglige dimension styrkes er et andet udtryk for, at skriften forstærker kommunikationens selvreference. Det meddelte kan studeres og altså testes igen og igen, løsrevet fra en bestemt kontekst og dens aura.²⁷ Mange modtagere kan udveksle deres fortolkninger uden at være hænnet af den asymmetri, at kun den ene part var fysisk til stede. Skriften forvandler kommunikationen til "netop dette, og intet andet" - hvilket ikke lukker for, men åbner for forskellige fortolkninger. Vi ved lige præcis så meget om Jesus og Hamlet, som evangelisterne og Shakespeare fandt det betimeligt at skrive ned. Intet andet - og netop derfor bliver det muligt at kommunikere om Jesus og Hamlet til alle tider. Når skriften løsriver kommunikationen fra dens tradition²⁸ og altså gør kommunikationen universel,²⁹ kan *enhver* tradition levere sine fortolkninger og gøre det samme forskelligt.

Overgangen fra oral kultur til skriftkultur ændrer *forståelsens* betingelser. Når modtager ikke kan trække på samværrets ressourcer, bliver forståelsen vanskeligere, fordi den har færre dimensioner at arbejde med, og lettere, fordi den har tid til fordybelse og udvidelse i mange meningsrum. Den bliver kort sagt mere specialiseret. Samtidig bliver det lettere at sige nej til kommunikationen, eftersom det sociale pres forsvinder.³⁰ Afsender og modtager(e) kan ikke kontrollere hinanden, hvad der svækker muligheden for her og nu at undertrykke konflikt.³¹

Der er en række mellemformer mellem rent mundtlig og rent skriftlig kommunikation. I radio og tv beriges den mundtlige kommunikation med lyd og billeder, så fortiden indføres i nutiden i autentisk form, dvs. som fortidig nutid, samtidig med at flygtigheden i den mundtlige

²⁶ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 128.

²⁷ At lade den mundtlige kommunikation være grundmodellen for kommunikation betyder, at den særlige situation, hvor kommunikationen fysisk udsiges, får prioritet og bliver den original, som den skriftlige kopi kun kan kopiere, altid med et tab af aura, sådan som Walter Benjamin analyserede det i i forholdet mellem original og reproduktion i **Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit**, Frankfurt am Main, 1963, passim, f.eks. s. 16.

²⁸ Walter Benjamin, **anf. værk**, s. 13.

²⁹ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 220.

³⁰ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 219.

³¹ Niklas Luhmann definerer konflikt som afvisning af et forslag om selektion og kommunikation af afslaget, **anf. værk**, s. 530.

kommunikation bevarer - man kan ikke bladre tilbage, selv om teknikken tillader, at man kan "optage" og altså gentage et forløb, dog stadig bundet til tidsligheden. Skriftens unikke fordel er, at den gør det muligt at bladre og hermed oscillere så hurtigt mellem kommunikationens forskellige dele, at man næsten kan overskue dens helhed i ét anskueligt blik. Denne fordel er ikke forsvundet i en digital tidsalder.

Vi kan sammenfatte denne overgang fra oral kultur til skriftkultur. At modtager kan fordybe sig og gentage sin modtagelse gør, at situationens fortryllelse og dens retoriske kraft forsvinder - det som Luhmann kalder for "det mundtlige foredrags medrivende kraft".³² Man kan i en nøgtern stemning se, hvad der "egentlig" blev sagt. Skriften adskiller information og meddelelse og giver hermed tid til at fordybe sig i informationen uden at blive overvådet retorisk og uden at være tvunget til at følge en talers tempo, som ikke giver tid til tvivl.³³ Det giver plads til en forstærket motivmistanke og en øget sandhedskontrol. Mens den mundtlige kommunikation kan styrke sig med nærværet, de hurtige blikke, stemmeføringen og dens tilskud af mening, medspillet og modspillet mellem ord og kropslig gestik, må den skriftlige kommunikation arbejde mere udførligt med form og indhold for at være værd at bevare.

³² Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 219.

³³ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 223.

Konsekvensen er mere information, rigere kommunikation, og hermed overgang til en ny kulturform, som overskrider den orale tale og dens "nærværsmetafysik"³⁴ som prototype på kommunikation, hvor skriften betragtes som en mangelfuld form, som forfald, som unatur eller som nødhjælp.

Jeg har her betonet forskellen mellem den orale og den skriftlige kultur og altså underbetonet deres ligheder. Blot et enkelt eksempel. Da både sprog og skrift behandler alle ord ens, må der i både tale og skrift udvikle sig særlige temaer eller semantikker, altså regler for hvordan ord kædes sammen med andre, så der opstår skemaer for hvad der er centralt og perifert, værd at huske og bedst at glemme, passende og upassende, aktuelt og forældet. Både tale og skrift er indlejret i konventioner omkring både information, meddelelse og forståelse.

III. Skriften og den strukturelle kobling mellem psykiske og sociale systemer

Vi skal nu gå tilbage til et tema, som vi tidligere har strejft, og se på skriftens rolle i koblingen mellem psykiske og sociale systemer. Luhmann hævder for det første, at psykiske systemer ikke kan kommunikere, fordi de ikke kan håndtere forskellen mellem information og meddelelse i forhold til sig selv og fordi de ikke kan kontrollere modtagers forståelse. Afsender kan hverken bestemme, hvilken informationsværdi ord og billeder har, hvilken meningssammenhæng de indgår i, eller om modtager vil fokusere på information, meddelelse eller forståelse - hvis han overhovedet tager imod tilbudet om kommunikation. Det giver heller ikke mening at tale om autokommunikation i et psykisk system. Jeg kommunikerer ikke med mig selv, når jeg taler alene, heller ikke, når jeg overrasker mig selv ved at sige eller skrive noget uventet, og heller ikke ved f.eks. i en dagbog at give ord til sammenhænge, der før var latente eller ubevidste og altså kun tilgængelige i procesform. Information meddeles ikke, men bliver til i processen.

For det andet bemærker han, at kun individer med hjerne og sanseorganer kan sanse.³⁵ Derfor må sociale systemer nøjes med at kommunikere på basis af en sansning, som er utilgængelig for dem i rå form. Det betyder, at ud af den ekstreme mængde af sansninger, som hver deltager i

³⁴ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 49.

³⁵ Niklas Luhmann, **Organisation und Entscheidung**, upubl. ms., Bielefeld, 1995, s. 69f.

kommunikationen har adgang til, må et socialt system foretage en radikal selektion. Det sker med sprog, som ikke udtømmer sansning, men henviser til sansning under forudsætning af, at forskellige personer sanser den samme verden.

Sprog er ikke blot en selektion af sansning, men en radikal omformning til et helt andet medium. Det er en grundsætning inden for semiotikken, at forholdet mellem ord og ting er arbitrært. Samtidig må også ord kunne sanses. Denne omformning fra sansning af ting til sansning af ord, som rummer en dramatisk forenkling, er ikke sansningens, mens kommunikationens produkt. Og ligesom i forholdet mellem tale og skrift sker der også i forholdet mellem sansning og sprog en omvendning af forholdet. Først opstår sprog på basis af sansning, og dernæst organiserer sproget sansningen, så vi sanser i sproglig form. Igennem ordene, siger Nietzsche, "bliver vi til stadighed forført til at tænke os tingene enklere end de er".³⁶ Som sprogbrugere reducerer vi det sansede til former, som er egnede til kommunikation, ligesom amerikanere arrangerer og beskriver deres sociale konflikter i en form, som er egnet til retsforfølgelse. Sansningen sprogliggøres, konflikter juridificeres. Når vi er sprogligt præprogrammerede, kan vi se en bil, selv når vi kun er lygter i mørket eller et udsnit gennem et vindue. Vi sanser ikke hvad vi sanser, og sansningen giver os ingen "mærkelig lyst",³⁷ fordi sproget tilbyder os vor egen sansning i et let tilgængelig standardform, hvor en række problemer omkring *konstans* på forhånd er løste.³⁸ Derfor kan vi sans "det samme" under vidt forskellige betingelser, og derfor bliver det let at kommunikere om det sansede.

Når afsender og modtager kommunikerer, gennemgår de hver for sig psykiske processer, der forløber parallel med kommunikationen uden at være kommunikation. Afsender producerer hørlige eller synlige ord. Men det er endnu ikke kommunikation, eftersom kommunikation afhænger af en modtager. Og når modtager forstår, gennemløber han en psykisk og usynlig forståelsesproces, som er parallel med kommunikationen, men ikke identisk med den. Forståelse alene er ikke kommunikation, eftersom kommunikation kræver, at to parter koordinerer deres psykiske tilstande, skønt psykiske tilstande er usynlige for andre. Hverken afsender eller modtager kommunikerer, når de tages hver for sig, hvilket betyder, at det er kommunikationen, som kommu-

³⁶ Friedrich Nietzsche, "Menschliches, Allzumenschliches", **Sämtliche Werke**, Stuttgart, 1964, s. 174.

³⁷ Immanuel Kant, **Kritik der Urteilskraft**, Hamburg, 1963, "Einleitung", VI, s. XL.

³⁸ Jf. Ernst Cassirer, **De symbolske formers filosofi. Udvalgte tekster**, København, 1999.

nikerer *uden for* dens deltagere og i et andet medium end deres psykiske tilstande forløber i. Derfor kan hverken afsender eller modtager styre eller eje kommunikationen.

Afsender må udvælge, oversætte og kode information til en form, der er egnet til kommunikation, og modtager må lade de sansede tegn give mening ved at sætte dem i en sammenhæng, som ofte aktiveres spontant. Alt dette sker helt uafhængigt af om parterne tænker rigtigt, dømmes fornuftigt eller føler enigt. Hvad kommunikationen har adgang til er ikke individer, men kun personer, forstået som adressater for forventninger og ansvarshavere for meddelelse og forståelse.

Luhmann taler også her om en evolutionær potensering, fordi skriften er i stand til at fikserer det meddelte og hermed offentliggøre en meddelelse som en art artefakt - som stadig endnu ikke er kommunikation. Det gør det lettere at lokalisere ansvar. Derfor er referater fra møder, eller blot private notitser på en serviet eller i en dagbog, ofte afgørende evidens i en retssag. De formodes at være nedskrevet under eller kort tid efter mødet og endnu uden de bagtanker, og hermed redigeringer, som senere kan blive interessante, hvis der opstår problemer og et ansvar skal lokaliseres. Derfor er de vigtigere end hvad personen senere hævder at huske.

Luhmann taler om om *interpenetration* mellem forskellige autopoietiske systemer.³⁹ Senere ændrer han terminologi og taler om *strukturel kobling*. Problemet er, hvordan systemer både kan være absolut lukkede for hinanden og dog arbejde sammen. Og "lukkethed" betyder, at et system opererer i et særligt medium og kun har adgang til interne operationer. I den strukturelle kobling ligger, at biologiske, psykiske og sociale systemer kan stille kompleksitet til rådighed for hinanden, dog kun i en form, som er tilgængelig hvert system. Og videre: i en form, som rummer en dramatisk forenkling. Smerte opleves psykisk og henviser til biologiske forhold, som både er psykisk utilgængelige ekstremt komplicerede. Kroppen giver sig til kende i psykisk form, der iagttages som tegn på tilstande i kroppen: smerte, sult, tørst, etc. Om forholdet også går den anden vej, så kroppens biologiske processer kan påvirkes biologisk af psykiske processer er vanskeligere at sige. Kommunikation forudsætter tanker og følelser, men har kun adgang til dem i sproglig form, herunder også "kropssprog". Verden "derude" er kun tilgængelig via operationer, som foregår "herinde". Etc.

³⁹ Niklas Luhmann, **Soziale Systeme**, kap. VI, s. 286ff.

Blot at tale om at "stille kompleksitet til rådighed"⁴⁰ er dog vagt. Vi må gå tættere på processen og vil som udgangspunkt tage forholdet mellem psykiske og sociale systemer.

Et psykisk system er bevidst og kan ikke overskride sin bevidsthed, om end bevidstheden har en genstand, et "om", så bevidstheden er organiseret dualistisk, uanset om dens "om" betragtes som en ydre genstand.⁴¹ For at kommunikere må bevidstheden have adgang til et fysisk medium, *som ikke er identisk med bevidsthed*. Uden denne adgang er kommunikation umulig. Det forudsætter, at et individ er et dobbeltvæsen, som på én gang er et psykisk og et fysisk system, så bevidstheden også er bevidst "om" den egne krop. Og denne egne krop må være tilgængelig som en fysisk ressource, uanset at det er umuligt for et individ at forklare, hvordan han kan bevæge så meget som en lillefinger. Kommunikation kræver som antydnet, at der i et sanseligt medium af løse koblinger indkodes form, altså faste koblinger. Og denne form må kunne iagttages og afkodes af et andet psykisk system, som har samme dobbelthed af psykisk og biologisk system, igen uden at den biologiske side af forskellen er psykisk tilgængelig *som* biologi. Eller, om man vil, uden at kroppen er tilgængelig som andet end bevidsthed "om" kroppen. For at tænke behøver man heldigvis ikke at kunne styre milliarder af nerveceller, hvad der formentlig ville hæmme tænkningen stærkt. Det betyder, at kommunikation både for afsender og modtager fortaber sig i den usynlighed, som omgiver bevidstheden både i retning af kroppen, den ydre verden i almindelighed, andre psykiske systemer og kommunikationen mellem dem. Ligesom et psykisk system ikke kan komme bag om sin bevidsthed eller sin sansning, uden at det sker som ny bevidsthed eller ny sansning, kan det ikke komme ud over sin oplevelse af at være afsender eller modtager og at indgå i kommunikation. Men denne oplevelse er ikke *selv* kommunikation, kun en ressource for den. Vi ved ikke hvordan vi taler, eller hvordan vi forstår. Vi ved ikke om og hvordan den anden forstår. Men vi kan kommunikere, se hvad der virker og lære af erfaringen.

Kommunikation er altså ikke et konglomerat af bevidstheder, og ikke noget, som den ene part kan kontrollere. Den foregår i egentligste forstand *mellem* dem, altså uden for dem, altså i deres omverden. Men den kræver, at begge parter håndterer forskellen mellem information og meddelelse,

⁴⁰ Niklas Luhmann, **anf. værk**, s. 290.

⁴¹ Edmund Husserl, **Cartesianske meditationer**, København, 1999, s. 62.

så det sansedes dobbelthed eller dets tegnkarakter bemærkes. Ellers er der kun fysiske hændelser, ikke kommunikation. Når vi iagttager, håndterer vi forskelle, men er ofte spontant på den ene side af forskellen. Vi iagttager umiddelbart verden "derude", en anden persons sindsstemning, eller tegnenes betydning. Faktisk kræver det en besværlig omstilling overhovedet at sige, hvad vi "egentlig" iagttager, eller hvor mange og hvilke bogstaver der er i de tegn, vi bruger så flydende.

I dette spil indgår en række fordoblinger. Et individ er dobbelt, fordi det som antydnet både kan beskrives med fysiske og med psykiske begreber, skønt de to slags systemer er utilgængelige for hinanden. Den oplevede inderside har en biologisk yderside. Som deltager i et socialt system, altså som tegnbruger, ændrer dette dobbeltvæsen radikalt karakter. Det bliver en struktur i kommunikationen, fordi det kun på den måde kan indgå i kommunikationen. Men selv om et individ må rekonstrueres og gøres kompatibel med kommunikation, så forudsættes det, at han samtidig kan beskrives psykisk og biologisk. Et tegn er dobbelt, fordi et tegn er en form med to sider, det sansede og det imaginære. Det sansede tegn har en imaginær yderside, evt. en reference. I kommunikationen indgår hverken bevidsthed eller krop, højst stærkt forenklede tegn for dem. Der er ingen fysisk krop inde i bevidstheden, lige så lidt som der står en fysisk ko midt i en sætning om en ko. Og tegn kædes sammen med andre tegn på en anden måde end tanker og følelser kobles sammen med andre tanker og følelser.

I disse fordoblede forhold er kun den ene side tilgængelig. Den anden side konstrueres som et "om", selv om vi spontant orienterer os efter "om"-siden og selv om vi når som helst kan oscillere mellem de to sider af formen "bevidsthed-om". Og vi aner nu, hvad det vil sige at koble strukturelt, nemlig at håndtere én side af en forskel ud fra en antagelse om, at den anden side medprocesseres, uden at der er styr på den anden sides kompleksitet. Teknisk kaldes mekanismen for en *re-entry*, hvilket blot betyder, at en forskel, f.eks. mellem krop og bevidsthed, genindføres på den ene side af sig selv, her i bevidstheden.⁴² Denne antagelse er ikke vilkårlig, men understøttes og bestyrkes af succes.

På den måde bliver dobbeltheden den måde, vi som mennesker lever på. Som psykiske systemer har vi kun adgang til bevidsthed, men forudsætter, at den er bevidsthed "om". Vi har kun adgang til andre menneskers adfærd, men forudsætter, at de har en bevidsthed. Vi har kun adgang

⁴² Georg Spencer-Brown, **Laws of Form**, New York, 1979, s. 4.

til tegnenes sanselige side, men forudsætter, at den imaginære side, meningen, medprocesseres af den eller dem, vi kommunikerer med. Vi har kun adgang til bevidstheden om vor krop, men forudsætter, at der er en krop, som bevidstheden er "om". Og sidst men ikke mindst: vi har kun adgang til vor strøm af bevidsthed, men forudsætter, at der er et selv, som har denne bevidsthed og som kan være bevidst om sig selv. På alle områder fortaber iagttagelsen sig i en blindhed, både om sine forudsætninger og sine konsekvenser. På alle områder fylder vi huller i vor viden med antagelser og indsætter konstanser, hvor der ellers kun ville være flygtighed.

Skriften er en sådan konstant, som fikserer kommunikationen og ophæver dens flygtighed mod at betale den samme pris, som kommunikationen tidligere betalte: en stærk og selektiv forenkling. Det er kun lidt bevidsthed, og kun i en forvandlet form, som kan overgå til kommunikation. Og det er kun lidt kommunikation, igen i forvandlet form, som kan overgå til skrift. Men mod at betale den pris sker der en enorm forøgelse af kommunikationens mængde og rigdom. Det er skriftens bidrag.

IV. Luhmanns og Derridas teorier om skriften

Der cirkulerer også en anden teori om skriften. Jeg tænker her på Jacques Derridas skrifte teori, sådan som den fremsættes i hans **Om grammatologi**.⁴³ Derrida vil her arbejde sig ned til et begreb om skriften, som ligger dybere end sproget og som altså ikke handler om den piktografiske, den ideografiske eller den alfabetiske skrift. Det går også dybere end den gængse sondring mellem skrift og tale. Dette begreb om skriften er så radikalt, at det går forud for mennesket og altså bliver umenneskeligt.⁴⁴ Det kan ikke bindes op på et menneskeligt nærvær.

Derridas polemiske modpol er hvad han kalder for *nærværsmetafysikken*, som på en ikke helt gennemskuelig måde bliver identisk med den vestlige filosofis logocentrisme. Normalt betragtes talen som det første og skriften som det andet. Derrida medgiver, at normalt lærer mennesker at tale før de kan skrive. Men det gør ikke talen til det naturlige og skriften til det unaturlige. Og under alle

⁴³ Jacques Derrida, **Om grammatologi**, København, 1970. Den oversatte tekst er første del af Derridas bog med samme titel fra 1967.

⁴⁴ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 51.

omstændigheder arbejder han med et begreb om skrift, som går forud for den gængse sondring. Over for det "vulgære" skriftbegreb⁴⁵ stiller han en teori om arke-skriften.

Forud for talen, men samtidig i talen, og forud for forskellen mellem tale og skrift finder Derrida "det indstiftede spor",⁴⁶ som er umotiveret, men ikke arbitrært i forhold til subjektets frie valg. Han åbner her for en *differenstækning*, som også findes hos Luhmann og som udgør en vigtig strøm i 1900-tallets filosofi. Derrida vil ned til "differensen som sådan", som bærer og som altså ligger forud for enhver menneskelig tilkendegivelse, forud for konkrete forskelle som natur/kultur og fysisk/psykisk, og endda forud for væren, eftersom også væren er den ene side af en forskel. Det er ikke muligt at nå frem til et beroligende stop i en bevægelse frem mod den yderste forskel. Det at sætte en forskel *selv* er baseret en forskel. Sporet ender blindt.

I stedet for bevægelsen tilbage mod et grundlag sætter Derrida derfor bevægelsen fremad, en differerende bevægelse, som udfolder forskellen. Med det tekniske begreb om *la différance*, der ofte oversættes til "udsættelse" eller "forsinkelse", men som bedre kan betragtes som forskellens bevægelse fremad, fastholder Derrida erkendelsens operative karakter. Forskel er en operation og ikke en tilstand. Man kan, med Gregory Bateson, sige at forskellen gør en forskel.⁴⁷ Den er ikke genstand for en videnskab og kan ikke med begreber, eftersom den altid går forud. Den er paradoksalsk eller kontradiktorisk og altså utilgængelig for en logik, som satser på identitet. Mening og fremtræden opstår som en følge af "formens formering", når differenserne i deres blinde fremløb støder på hinanden, svækker og styrker hinanden og muliggør hukommelse, nærvær, foregribelse, refleksion og mening. Differensens historie bliver de *programmer*, der udfolder sig i epoker, men som ikke har deres rod i et menneskeligt nærvær.⁴⁸ Forskellen er det døde punkt i nærværet, og forskellen arbejder i nærværet.⁴⁹ Derfor kan den ikke gennemtænkes i subjektets kategorier, men er fraværet i nærværet - Luhmann ville sige dets blinde plet.

⁴⁵ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 126.

⁴⁶ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 110.

⁴⁷ Gregory Bateson, **Ånden i naturen**, s. 95.

⁴⁸ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 117.

⁴⁹ Jacques Derrida, **anf. værk**, s. 145.

Derridas konklusion er, at når skriften bliver identisk med forskellens selvproduktion, fortaber skriften sig i et sporløst spor. Hermed opløses enhver metafysisk *Letzbegründung*. Der gives ingen oprindelse. Mere perifert konkluderer han, at også skriftløse kulturer er båret af skrift i denne generaliserede forstand.

Hvad stiller Luhmann op med denne idé om en arkeskrift? Kort kan det siges, at der er ekstremt mange lighedspunkter mellem Luhmanns og Derridas differensstænkning, bortset fra at Luhmann behandler den med andre begreber og med "skrift" forstår det normale, ikke det filosofiske begreb om skrift. Grundbegrebet hos Luhmann er *form*, som hos ham bliver identisk med forskel. En form er en konstruktion med to sider. Og former bruges til at iagttage med, eftersom det at iagttage er at håndtere en forskel med henblik på at betegne den ene, og ikke den anden side af forskellen.⁵⁰ Den lidt pedantiske indføjelser "og ikke den anden side" skyldes, at det at iagttage ikke blot er at reagere på en forskel - hvad også en termostat gør, uden at vi siger at den iagttager temperaturen. At iagttage kræver, at begge forskellens sider er præsente. Også hos Luhmann er forskellen en operation - at gøre en forskel. Også hos Luhmann er den yderste forskel principielt utilgængelig, eftersom ethvert forsøg på at fange den blot må forudsætte nye forskelle. *Begyndelsens paradoks* kan ikke løses. Det kan fortæles religiøst, og ellers kan det udfoldes, så man springer ud i og udfolder en form - præcis den bevægelse, som Derrida gav et navn og kaldte for *différance*. Også hos Luhmann udfolder differenser sig i programmer eller, som han kalder det, for traditioner, hvor der opstår *Eigenvalues*⁵¹ eller ustabile stabiliteter og hvor det er muligt at arbejde med forudsætninger, regler og fremgangsmåder. Sådanne regler eller "skemaer", som angiver hvad der er centralt og perifert, værd at huske eller bedst at glemme, normalt og afvigende, er en betingelse for både at have en identitet og for at kunne afvige.⁵²

Også Luhmann ender med at måtte afvise ethvert grundlag, ejendommeligt nok fordi et grundlag aldrig er rigtig grundlæggende. For grundlaget er afhængig af de operationer, som fører frem eller tilbage til det. Når Spencer Brown indleder sin **Laws of Form** med at en ordre, "gør en forskel", så bemærker Luhmann, at selv om denne forskel som skal gøres tager sig simpel og altså

⁵⁰ Denne formelle definition findes i Niklas Luhmann, **Beobachtungen der Moderne**, Opladen, 1992, s. 98.

⁵¹ Begrebet er hentet hos Heinz von Foerster, **Observing systems**, Seaside, Cal., 1984, s. 284.

⁵² Niklas Luhmann, **Die Realität der Massenmedien**, Opladen, 1996, kap. 15.

grundlæggende ud, så bygger den på mange forskelle, som allerede må være på plads: forskellen mellem iagttageren og de forskelle han iagttager med, forskellen mellem flere iagttagere, forskellen mellem de forskelle, som er aktiveret og de forskelle, som kunne aktiveres, enheden af forskellens to sider, etc. Vi befinder os i en ordnet verden

Min hensigt med at inddrage Derrida og arkeskriften er kun, stikordsagtigt, at pege på en række markante sammenfald mellem teser hos Derrida og Luhmann. Når titlen på dette foredrag er "Luhmann og skriften", er det nærliggende at spørge om hans forhold til Derridas begreb om skrift. Min konklusion er, at Luhmann og Derrida er fælles om en differenstagning, men at de i øvrigt udfolder den i meget forskellige termer. Derfor har de ikke meget at sige hinanden, hvad der tydeligt viste sig, da de for første og eneste gang diskuterede med hinanden i New York i 1992. At udfolde hele det tema, som hedder differenstagningen i vort svindende århundrede er et fristende emne, som ligger langt uden for denne forelæsnings ambitioner.